

szemle

Abol az űr az űr

POTOZKY LÁSZLÓ: *ÉLES*

Nem könnyű megragadni az *Éles* poétikai karakterének megfelelő olvasásmódot a kortárs szépirodalom tapasztalatából kiindulva, hiszen a jelenkori próza ugyan talán valóban pörgősebb ma már, mint tíz-tizenöt éve, mindamellett a mondatközpontságától azért mégsem rugaszkodott el. Az *Éles* lapjain egyre másra sorjáznak a tömény, erősnek szánt jelenetek, az olvasó csak kapkodhatja a fejét, mennyi minden történik – mindezek azonban mintha kissé kevésbé koncentrált nyelven szólalnának meg a regény lapjainak jelentős részén. Mire a nyolcvanadik oldal tájára, a könyv harmadáig elér az ember, a szereplők már meglehetősen számú megrázkódtatáson vannak túl, az elbeszélés azonban nem nagyon akarja az alatt lekenyerezni az olvasót jó mondatokkal, vagy legalább olyanokkal, amelyeket érdemes vissza-idézni. Nem gondolom, hogy mindez szándéktalanul lenne így: nyilván meggondolt és kitervelt stratégia vezette a szerzőt, amikor érdes, ellenálló anyagból gyúrta össze első regénye nyelvi világát – mintegy a szövegszervezés formaelvéné téve a cselekmény karcosságát. Ez azonban a tapasztaltakat még nem oldja fel. Egy személy beszél, mondja el élete egy hosszabb időszakának, napra pontosan négy évének egymásra licitálóan zűrös ügyeit, elbeszélése elágazó, indázó, megszakításokkal, majd folytatásokkal teli, ugyanakkor inkább tűnik sokszor keresettnek, csinálnak vagy modorosnak a nyelv, amelyen az elbeszélés zajlik, semmint sodróan spontánnak. Ebben viszont, meglehet, kritikai él lappang: maga az az erőteljes kontúrokkal megalkotni szándékozott világ csinált és keresett talán, amelyet ez a nyelv megpróbál elbeszélni. Ha így van, akkor Potozky László feladta magának a leckét.

A legenda szerint az eladdig inkább sikertelen William Faulkner a számára az áttörést meghozó *Szentély* írásakor az az erős szándék vezette, hogy annyi és olyanféle rémséget pakoljon a regénybe, ami aztán jól fejbe kólintja az olvasót, s ha máshogy nem, legalább tabudöntögető botrányral híressé teszi őt. Neki ez kétségtelenül be is jött, noha az erőszak inkább csak egy volt jelentős regényének tétjei közül. A még mindig szentelenül fiatal, de már két novelláskötetet és egy színpadi művet is maga mögött tudó Potozky Lászlónak nehezebb dolga lenne, ha hasonló célkitűzések vezetnék, hiszen nincs már belátható ingerküszöb, vagy hogyha van, akkor nagyon-nagyon magasán – a tévალasztás azonban már inkább hatásosnak bizonyult: hogy ugyanis nincs más tétje, csak az erőszak, az üresség, az elidegenedés, az ember- és az önutálat, a csömör változatainak illusztrálása. Magam először olvasónapló-jegyzetben találkoztam a *nemzedéki regény* kitételével az *Élessel* kapcsolatban, azóta ez kiindulópontjává vált a recepciónak. Jelentsen bármit is, mivelhogy ilyesformán a – pillanatnyin túltekintően – céltalan, üres, közönyös agresszió olvasódik annak a bizonyos Y-generációnak a fő attribútumaként az *Éles* világából. Vagyis éppen a generáció életének a tétnélkülisége.

Az elbeszélő is része ennek a generációnak, minden egyes szereplő közül a leginkább látványosan üres – hogy is várhatna el az olvasó reflexiót saját helyzetére? Különösen, hogy bár a szöveg múlt időben elbeszél, nem nagyon érezni távolságot a történetől – nem látni két ént, egyet, aki megélte, s egy másikat, aki mérlegre téve értelmezte azt. Mármint a fő szálát, hiszen azon eseményekben, melyek a történet vezérszólamának idejéhez képest korábbiak, tapasztalni némi eltávolodást: például a Mézga és Basszer párossal lezajlott affér már érezhetően a helyére került az elbeszélőben. A fő szál azonban látványosan nem ilyen. De távolság akkor is van benne: az elbeszélő egy kicsit távol van saját életétől is, idegen a saját személyes terében, olykor olyannyira szenttelenül személytelen, hogy egyik-másik mondatáról nem is derül ki egyértelműen, hogy szándékoltan ironizál-e, vagy el van tévedve, megadva a lehetőséget az olvasónak, hogy ironikusan olvassa őt. A 100. oldalon például ez áll: „milyen ember az, aki képes fizetni a szexért, mennyire kell elkúrva legyél odabent, nem?”; miközben a regény épp azzal kezdődött, hogy ő maga is megtenni készül ezt (hogy végül a pénzt nem tudja odaadni, nem rajta múlik). Lehet, hogy ironizál, lehet, hogy nem, a regény ezen pontján kevés a fogódzó az olvasó kezében ahhoz, hogy eldöntse – mindössze az a kicsi kérdés a végén, az a *nem?* az, ami arra a gyanúra ad okot, hogy összekacsint az olvasóval... Ezen kívül viszont inkább hiányzik az öniróniára való hajlandóság, noha másokkal szemben megvan (például a nagy költő, Sapesz szerepeltetésekor, vagy a különböző kocsmárosok egyként kétes háttértörténeteinek elbeszélésében), de egyáltalán a humornak sincs sok jele ebben a keserű szövegben (talán a párbeszéddek hevenyészve odavetett félmondataiban lehet tapasztalni némi „jófejeskedést”, ám ez sokszor már eleve erőltetettnek tűnik).

Mindezekkel már tulajdonképpen körülírtam a lényeget: merész húzás volt Potozky Lászlótól az, hogy ilyen elbeszélőt alkotott ehhez a regényhez, s az is, hogy a nyelvről, az elbeszélésmódról inkább a cselekményre toltta át az olvasó figyelmét – ezáltal pedig olyan kérdéseket von be az értelmezésbe, amelyek újabban háttérbe szorultak az irodalmi recepcióban, mint amilyen például a hiteles (valóság)ábrázolás. A név nélkül maradó főszereplő az intellektus és a barbárság mezsgyéjén lebeg. Félig-meddig van benne csak minden közegben: a pszichológia szakosok és a bölcsészek között, a széplelkek és a rosszfiúk között – talán éppen ezek az eldöntetlenségek teszik modorossá, és ha ő modoros, az lesz a regény egésze is. Ha keményfiúskodó az elbeszélői szöveg, akkor keményfiúskodó a regény maga is. Természetesen sose volt egy józan perce se, mindig a legvadabb balhék környékén mozgott, ahogy elmondja – de azért egyetemen van, jó darabig ösztöndíjas helyen (s a végén újra). Mindeközben annyira jófej, hogy még a sztriptűzbárban is örömmel fogadják a táncoslányok. A szerelme egyszerre kurtizán és törékeny, érzékeny széplány, aki pillanatok alatt levedli az alvilági létet, s válik komoly valakivé, majd ugyanúgy vált vissza. Két vagy olykor több világ határán úgy élnek, mintha mindegyikben a legmélyebben benne lennének. Az ilyenfajta direktség hol túl sok, hol nem. Önmaga ollóval vagdosása a figura önmeghatározásában központi jelentőségű, ez azonban kimondásakor nem érződik. Nem is annyira a hangsúlyokon van itt a lényeg, nem teátrális a megfogalmazásmód, de teátrális maga a tett. Később épp a túlzások miatt válik egyre kevésbé súlyossá, amikor már követ-

ni sem lehet az önsebzéseket. A regény igazából a bombasztikusságával is komoly kockázatokat vállal: meddig lehet rálicitálni a súlyos eseményekre? Kétségtelenül jó dramaturgiai érzékkel vágja meg, vágja be Potozky a különböző idősíkokat egymás mellé, de az olvasó állandó letaglózásának a szándéka így is átjön. Ha a fizikai és szellemi világ lepusztultságának meghökkentő erejéből hiteles világot építő kortársakat vesszük szemügyre, akkor azt láthatjuk (nézve a legjobbakat, Krasznahorkait, Tart vagy Bodor Ádámot), hogy az olvasóra gyakran az tesz nagy hatást, ahogy a szereplők természetesnek fogják fel a viszonyokat. Potozky elbeszélő-főszereplő figurája nem ilyen, neki komoly szorongást okoznak az események időnkénti fordulatai, ezeket pedig a közmondásosan a normalitást képviselő olvasó össze tudja vetni a saját tapasztalatával, és onnan megítélni, hogy hiteles-e, vagy sem. Hiteles-e, vagy nem, hogy a *Wikipédia*-dolgozatokat gyártó, borítékokkal levizsgázó hallgató lesz a kevés doktorosztöndíjas egyike? Hiteles-e az a radikális ingadozás, ami a főszereplőket jellemzi? Merész beszédmódot választott Potozky László, és hozzá merész megoldásokat.

Még egyszer hangsúlyoznám a szövegszervező formaelv jelenlétét – ha az előbbiek felmerülnek kérdésként, ahhoz oda kell számítani, hogy a regény látetelet is ad, melyben már nem az olvasó kérdez, hanem maga a regény. Hogy ugyanis hitelesek-e a kocsmába is laptoppal járó egyetemisták, akik napszámra facebookoznak az okostelefonjukon, filmeket töltenek le szakmáiban, és napokig csak azokat nézik, de különben soha semmire nincsen pénzük, szegénynek és páriának érzik magukat, de annyira, hogy egészen kétségbeesett tettekre is rászánják magukat különösebb skrupulusok nélkül – s aztán épp ezért képesek még jobban az önsajnáltatásra? Ezt a közeget a regény olyan oldalról ábrázolja, amely ennyire direkt hiányzott újabb irodalmunkból – nem forradalmárok, nem tudóspalánták, hanem elkényeztetett későkamaszok, akiknek a gyerekkori jólét elmosta arányérzékeit, és nem épített bennük különösebben etikus alapattitűdöt vagy morális tartást. Amikor azonban a cselekmény valamelyest kilép ebből a közegből, például a Katje nagyszüleinek falujában eltöltött szilveszter alkalmával, a faluban is ugyanolyan figurákat találunk, csak mondjuk kevésbé pallérozottan artikulálják saját magukat. Hitelességük megint csak a regény kérdései közé tartozik. Ha azok, akkor a főszereplőket is el kell fogadnunk annak. És azt kell megérteni, hogy Potozky egész regénye a hitelesség kérdését forszírozza: látványos például, hogy a főszereplő menyire szenved a pénztelenségtől – amikor a regény vége felé visszahúzódik szakdolgozatot írni, hirtelen a szülői apanázból már nagyon jól él. Megvan persze a magyarázat, előbb ketten tengődtek ennyiből, és most talán még több is az anyyi, mert megemelte az apa valamennyire a pénzt, de a korábbi tragikus állapothoz képest mégiscsak nagyon messze jutottunk. A regénynek ezen a pontján azonban a cselekmény tulajdonképpen már véget ért – az elhagyástörténettől inkább egy hoszszú, elnyújtott lezárást olvasunk. A történet azonban mégiscsak valami sajátos eszméléssel zárul, illetve azzal, hogyan találkozik az elbeszélő a kvázi alteregójával, *egy ez is lehetett volna belőlem* alakkal, hogy a huszonötödik születésnapját már vele (ne) töltse. Egy sajátos, kifordult fejlődésregény végpontjára érkezünk úgy, hogy csupa ambivalens érzésünk lehet csak a főszereplő jövőjével kapcsolatban. És a regénnyel kapcsolatban is.

Potozky regénye komoly kísérlet, amelynek tétjét valójában nem a világábrázolásban látom, hanem abban, hogy a kevésbé feszes nyelvvel mennyire lehet hiteles és érvényes a regény. Látványosan ledobni szándékozza a szépirodalmi konvenciókat, de nem lesz belőle mégsem egy igazán erőszakos bűnregény. Ebben is mintha az a köztesség munkálna, ami szereplői „szerepeiben”.

Számtalan csemegét, finomságot is rejt a szöveg. Ha már érintettem fentebb a félig-meddig bölcsész-irodalmár közeget: bár a regény nem kíván reflektálni hely és nyelv problémájára, mégis, aki ismerős Kolozsvár irodalmi életében, egyes vonatkozásokat kulcsként olvashat onnan még akkor is, ha a város egy az egyben nem feleltethető meg a regénybeli városnak. A *Smasszer-kör* meglehetősen egyértelmű utalás a Bretter-körre, s annak Louis de Funès-szerű vezéralakja is felismerhető, Sapeszra pedig lehet tippelni. A kulcsokon túlmenően ott hívják a bölcsész-kart filónak, ott van az *Insomnia* nevű prima romkocsmá, s ottani egyetemistákkal fordul elő, hogy hat-hét órát utaznak hazafelé. Természetesen érthető az a visszafogottság, amely a helyszín egyértelmű kimondásában érződik, az „anyaországban” mindjárt másféle problémaként artikulálódna, bődületes félreolvasásokhoz vezethetne a megnevezés, poétikai szükséglete pedig valójában nincs a dolognak. Ugyanakkor a regény valamiféleképp mégsem választható le Kolozsvárról: a lektora az a Gáll Attila, aki az *Előretolt Helyőrség* könyveinek állandó szerkesztője, s bizony a kiváló istálló egyik-másik alkotója is megemlíthető az *Éles* erőterében. Különösen Muszka Sándor *Mi nem lóg ha áll* című kötetének első, prózai része jut eszembe a maga nehézfiúival, s azon keresztül Mózes Attila még régebről, a harmadik *Forrás*-nemzedékből, s az *Üvegcsendélet* című novelláskötetének kétes „szerelemes-párjai”. Időben a kettejük közötti félútról pedig a Transzközép mentalitása jön elő: a kivagyiság, a provokáció, a bombasztikusság, a sémakerülés, egyszersmind a magas- és a ponyvairodalom határainak elmosása kétségtelenül onnan is ismerős. Ám az az erőteljes nyelvi játékosság és az az állandóan a szövegek szemhatárán lebegő önirónia, sőt, már-már öngúny, amely a legjobb munkákat jellemzi a Bretter-kör nagy öregjeinél (vagy talán előfutárainál, de talán annyiban is maradhatunk: *serény műmiánál*), az itt nincsen meg. Vagy csak nagyon kis nyomokban.

Az *Éles* reakcióra készíti olvasóját. Nyelve talán nem a széplelkeket célozza, de szépirodalom és bűnregény határán ácsingózva egyértelműen az előbbinek az olvasói lesznek e könyv befogadói. Ez egyfelől szerencsés, másfelől talán nem annyira. Szerencsés, ha az eddigi kritikai reakciókat látva úgy tűnik, sokakat sikerült meghökkenteni. De abból a szempontból már kevésbé, hogy ebben a közegben hosszútávon igazán nyelvteremtéssel lehet felszínen maradni. Nem gondolom, hogy helyére kerül ebben a regényben minden akár a fabula, akár a szüzsé szintjén, s azt sem, hogy a pörgő, sodró események nem üthetnének sokkal nagyobbat feszebb nyelvi kidolgozottság mellett. Ugyanakkor a korábbi munkái, izgalmas és sodró lendületű novellái okán már régóta roppant szimpatikus és nagy tehetőségű író első regényét minden ízében komolyan kell venni: nagy kísérlet, komoly vállalás, és egy olyan munka, amelynek eredményeit szépen számba véve, azt hiszem, izgalmas jövőbeni szövegek kiindulópontjává válhat. És akkor nagyon kell figyelni majd. És drukkolni is. (*Magvető*)